

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Studie over Turkije

Rosenthal, U.

Citation

Rosenthal, U. (1975). Studie over Turkije. *Acta Politica*, 10: 1975(1), 70-76. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451515>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451515>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Studies over Turkije

door U. Rosenthal

Kemal H. Karpat and contr., **Social Change and Politics in Turkey: a structural-historical analysis**, Leiden, E. J. Brill, 1973, -373 p., f 88,—

Walter Weiker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey: the Free Party and its aftermath**, Leiden, E. J. Brill, 1973, -317 p., f 84,—

Over de ontwikkelingen in Turkije zijn in de loop van de tijd een groot aantal voortreffelijke studies verschenen. Zonder andere studies tekort te willen doen noemen wij met name het oeuvre van D. A. Rustow en Frey's 'The Turkish Political Elite'. Dit laatste boek is het prototype van een verantwoorde elite-studie, die, onder moeilijke omstandigheden verricht, toch belangwekkende resultaten oplevert.

De hier te bespreken studies zetten deze goede traditie in verschillende opzichten voort. Men zou bijna durven zeggen dat het iets te maken moet hebben met de stimulerende werking van de boeiende ontwikkelingen in Turkije op de wetenschapsbeoefenaren. Kernpunten zijn de opbouw van de Republikeinse Volkspartij (RPP) door Atatürk; zijn pogingen de RPP flexibel te houden (met name in 1930); de vreedzame successie in het eenpartijstelsel in 1938; het creëren van een meerpartijstelsel in 1946 en de winst van de Democratische Partij in 1950; en het hernieuwd aan de macht komen van haar leiders in 1961 (Rechtvaardigheidspartij: Justice Party), de militaire interventie van 27 mei 1960 ten spijt.

Men mag de theoretische visie van Karpat c.s. op de politieke ontwikkelingen betwisten — in elk geval kan gewezen worden op de gedetailleerde uiterst degelijke beschouwingen die zij aan deze ontwikkelingen hebben gewijd. Treffend is ook de precisie, waarmee Weiker het moderniseringsproces in de Turkse Republiek volgt. In beide boeken wordt tegemoet gekomen aan de wens waar enigszins mogelijk harde, kwantitatieve gegevens aan de lezer voor te leggen. Karpat heeft zich zelfs de moeite getroost een appendix met tabellen toe te voegen aan de beschouwingen van het zwarte schaap uit zijn wetenschappelijke familie, de huidige premier Ecevit. Die steun kan ons evenwel niet verhinderen de apologetische verhandeling van Ecevit over de rol van de vakbeweging in de jaren '60 verder buiten beschouwing te laten. Geschriften van politici in wetenschappelijke publicaties verhogen het peil meestal niet.

De studie van Karpat c.s. bestaat, behoudens een inleiding door Karpat, uit drie delen. In het eerste deel schetsen Karpat en Rustow de structurele historische fundering van het huidige Turkse politieke systeem. In het tweede deel worden enige politiek-sociologische aspecten nader onderzocht. Neyzi gaat in op de positie van de groeperingen in de middenklasse, Kolars analyseert de integratie van de dorpsbewoner in het nationale sociale, economische en politieke systeem. Basgöz geeft informatie over de onderwijspolitiek, met name ten aanzien van de 'free boarding schools'. Ecevit's bijdrage is reeds aangestipt. In het derde deel behandelt Karpat de rol van de verschillende sociale groeperingen in de Turkse politiek na 1960. Tachau geeft een zeer gedegen uiteenzetting over de partijpolitiek op het provinciale niveau. Karpat tenslotte besteedt aandacht aan de ideologische ontwikkelingen sinds 1960.

Karpat c.s. noemen hun studie een structureel-historische analyse. Deze analyse wordt vooral door Karpat gedragen. Hij gaat er vanuit dat de dynamiek van de sociale verandering gezocht moet worden in de structurele differentiatie binnen

de maatschappij. Het binnentreden in een nieuwe fase van ontwikkeling kenmerkt zich door het feit dat een nieuwe sociale groep de toon aangeeft.

Deze constructie levert een wat geforceerd beeld van een theorie van politieke ontwikkeling op. Structurele differentiatie, meer in het bijzonder de differentiatie in de beroepsfeer, wordt de 'basic cause-factor applicable to all societies' (blz. 12-13), 'fundamental cause of political development' (blz. 14), en 'the most important determinant and indicator of social and political development' (blz. 62). In concreto betekent dit dat de opkomst van nieuwe sociale groepen een structuurschets van de politieke ontwikkelingen oplevert. De Turkse Republiek wordt tot 1945 beheerst door etatistische elites — RPP, militaire en civiele bureaucratie grijpen rechtstreeks in het economische leven in — en in toenemende mate onder druk gezet door groeperingen, die dankzij de sociale en economische ontwikkeling opkomen. Deze groeperingen, vooral de economische entrepreneurs, wordt toegang tot de 'stakes' van het politieke proces geboden door middel van de DP, die, na haar oprichting in 1946, in 1950 aan de macht komt. De economische entrepreneurs accepteren bepaalde etatistische ideeën, waardoor zij — de militaire interventie van mei 1960 kan min of meer als een intermezzo worden beschouwd — zich en naar de toekomst en naar het verleden dekken.

Wij hebben onze twijfels over de theoretische kracht van Karpat's constructie. Zijn aanpak is enigszins verrassend. Juist met betrekking tot een land, waar de modernisering in hoge mate 'government-induced' is geweest, lijkt het voor de hand te liggen de politieke, maar ook de sociale en economische ontwikkeling, vanuit een omgekeerd perspectief te bekijken. De sociaal-structurele differentiatie wordt dan een afhankelijk variabele; aan de output-zijde van het politieke systeem vindt men de verklarende factoren. Karpat erkent het later met zoveel woorden door de politieke ideologie een vrij voornamelijk plaats toe te kennen. Het zou ook een te lange weg zijn, indien wij de politieke ideologie (in sterke mate door Atatürk geïnspireerd en via de RPP aan de samenleving doorgegeven) zouden herleiden tot Karpat's 'fundamental cause': structurele differentiatie → politieke elite → ideologie → politieke ontwikkeling.

Het geforceerde karakter van Karpat's opzet wordt nog aangescherpt door het feit dat het uitgangspunt van iedere theorie van politieke ontwikkeling naar zijn zeggen 'a basic cause-factor applicable to all societies' dient te zijn. Is hier geen sprake van een onverantwoorde post-hoc-redenering? Het lijkt op zijn minst een ongelukkige hypothese, die weinig ruimte laat aan de eigen weg van een samenleving op het pad van de politieke ontwikkeling. Dit alles neemt niet weg dat Karpat's structureel-historische analyse de complexe materie transparant maakt. Het levert meer inzicht in de ontwikkelingsgang van de Turkse politiek en samenleving op. Hieraan zij toegevoegd dat cijfermateriaal van Karpat en Neyzi toont dat de sociale verschuivingen betrekkelijk parallel lopen met belangrijke politieke breekpunten. Causale verbanden laten zich echter niet zo gemakkelijk bepalen.

Rustow accentueert de betrekkelijkheid van de Turkse Revolutie. Hij noemt de continuering van de militair-administratieve macht, de aandacht voor het organisatie-element in de politiek, en de sequentiële geleidelijkheid als onderdelen van de Ottomaanse erfenis. In een wat ruimer perspectief bezien, volgt Turkije de 'second-best sequence' van politieke ontwikkeling: tot 1908 werd gewerkt aan het oplossen van de problemen van effectieve macht, daarna werd door de Jonge Turken en Atatürk zorg gedragen voor het creëren van een Turkse identiteit,

en pas na 1945 ging men zich enigszins bekommeren om kwesties van politieke en sociale gelijkheid. Atatürk's prestaties moeten gezocht worden in de 'redefinition of the effective unit of politics (blz. 111) en in de opbouw van de RPP. Men kan niet zeggen dat hij een bijdrage leverde aan het opnemen van de massa's in het politieke proces. Integendeel, hij manipuleerde de kloof tussen de elites en de massa's. Op regionaal en lokaal niveau werden de traditionele gezagsdragers, met uitzondering van de religieuze leiders, ingeschakeld. Rustow concludeert: 'the Kemalists, for all their populist convictions and professions, were in fact a small urban, ruling elite and... pursued their ideals largely with methods true to the classic Ottoman tradition' (blz. 118).

Opvallend in Rustow's verhandeling is hoezeer hij ten positieve inspeelt op de kritiek die wij met betrekking tot Karpat's theoretische constructie naar voren hebben gebracht. Hij heeft veel meer oog voor de autonome rol van politieke factoren en doet daarmee, meer dan Karpat, recht aan het sturende element in het Turkse moderniseringsproces. Dit heeft onder meer tot gevolg dat wij de misleidende gedachte, als zou de Turkse Revolutie een sociale revolutie zijn geweest of zich tenminste onder de eenzijdige invloed van sociale veranderingen hebben voltrokken, van ons af kunnen zetten. De Turkse Revolutie was een geleide, politieke revolutie.¹

Van een integratie van de agrarische bevolking in het nationale systeem is gedurende de RPP-heerschappij maar zeer ten dele sprake geweest. Dit was het directe gevolg van de hierboven gesignaleerde elementen. Kolars beschrijft dit zeer beeldend. Enerzijds streefden de nationale en provinciale elites van de RPP ernaar de Turkse identiteit ook in de agrarische sector te verankeren. Anderzijds mocht dat niet vergezeld gaan van een doorbreking van de traditionele machtsstructuren in de politiek-economische sfeer. Ook een andere remmende factor wordt door Kolars genoemd: 'what appears from above as a gradual process of development and expansion through-out the nation comes as a series of often precipitous events or shocks to the structure of a given village' (blz. 199). Hij toont aan dat de door de leidinggevende kringen gehanteerde instrumenten in feite niet verschilden van die welke door de Ottomaanse bureaucratie gebruikt werden. Waar de Turkse Revolutie revolutionair was (secularisatie) heeft zij nooit een greep gekregen op de rurale massa's. De ongerijmdheid (zo men wil willekeur) van de Revolutie om slechts één specifieke subgroep uit de heersende klasse te attaqueren — de religieuze gezagsdragers — heeft de RPP na 1946 haar machtspositie gekost.

De manipulatie van de kloof tussen de elites en de massa door de RPP blijkt ook uit de merkwaardige reeks ups en downs in de onderwijssector. Basgöz illustreert de spanningsrelatie tussen de formele doeleinden van het onderwijsbeleid (populisme) en het feitelijk functioneren van de onderwijsinstituten, die met het oog op de achterstand van de lagere sociale strata gecreëerd werden. Basgöz spreekt van een 'subtle discriminatory policy towards the children of the lower classes' (blz. 211). Zij konden in aanmerking komen voor toelating tot volledig betaald voortgezet onderwijs; als contraprestatie moest in overheidsdienst gewerkt worden. De kans om daarna hoger onderwijs te volgen was praktisch nihil. Volledig betaald lager onderwijs ging niet gepaard met een verplichting tot over-

¹ Zie de vergelijking tussen Mexico en Turkije door E. Ozbudun, in Huntington/Moore eds., *Authoritarian politics in modern society* (Basis Books 1970).

heidsdienst. Het aantal leerlingen dat op deze wijze lager onderwijs genoot beliep maximaal 2 %. Hieraan moet toegevoegd worden dat het aantal 'free boarding schools' tijdens het RPP-bewind toenam, maar sinds het aan de macht komen van de entrepreneurs-politici op het peil van 1950 is blijven staan. Basgöz concludeert dat het onderwijssysteem in Turkije een onverbloemd politiek instrument in handen van de heersende groepen is, slechts getemperd door geringe concessies aan de in het openbaar beleden populistische waarden.

In het derde deel geeft Karpat een analyse van het politieke systeem na 1960. De 'revolutie' van 27 mei 1960 kan het best gezien worden als een optreden van de etatistische groepen in de maatschappij tegen de op het eerste gezicht vreemde coalitie van entrepreneurs, commercieel-financiële kringen en een belangrijk deel van de grootgrondbezitters (DP). De Democratische leiders leken in de jaren '50 uit het oog verloren te hebben dat de militaire en civiele bureaucratieën zeer effectieve machtsmiddelen hadden behouden, dit ondanks hun verloren gegane 'Ottomaanse' monopolie-positie. Anderzijds kan Karpat wijzen op de snelle terugkeer van de Democraten, in de vorm van de Rechtvaardigheidspartij. Het mag als een bewijs van de aderverkalking van de RPP beschouwd worden dat deze bij de verkiezingen in 1961 slechts 36 % haalde. Terwijl de RPP in 1950 de strijd om de gunst van de agrarische bevolking van de DP verloor, bleek zij zelfs na 10 jaar hardvochtig Democratisch bewind tegenover de lagere strata niet in staat deze voor zich te winnen.

Een boeiende episode tijdens het militaire bewind (1960—1961) was het gevecht om de (nieuwe) Constitutie van de voorstanders van een corporatieve staatsstructuur (onder meer hoogleraren aan de Rechtenfaculteit van Istanbul) en degenen die een liberaal-democratische structuur voorstonden. Karpat laat zien dat de liberaal-democratische Constitutie van 1961 mede het resultaat was van adviezen vanuit de Faculty of Political Science in Ankara, die nauwe banden onderhield met de militaire regering.

Karpat constateert dat de militaire interventie van mei 1960 de hergroepering van de belangrijke sociale groepen rondom het ideologische thema links-rechts heeft versneld. De strijd tussen modernisten en traditionalisten heeft, met de algemene aanvaarding van het doel van modernisering, een ander cachet gekregen. Er is ook daar sprake van een hergroepering, omdat 'what used to be considered 'modern' may turn out to be a conservative force whereas the 'traditional' may acquire a dynamic, forward-looking aspect' (blz. 318). Maar de ideologische dimensie mag dan een nieuw element zijn geweest — de afkalving van de steun voor de RPP (links van het midden) is niet gestopt. 'Secularisme', 'nationalisme' en tenslotte 'socialisme' hebben haar achteruitgang niet gestopt. In 1965 scoorde de RPP 28,7 %; in 1969 nog slechts 27,4 %. De revival van de RPP 4 jaar later kon alleen plaatshebben na een periode, waarin de conservatieve vleugel onder leiding van Satir, alsmede de voorzitter voor het leven, İnönü, uit de partij traden (1972) en de linkervleugel onder leiding van Ecevit allen, die zich in de polarisatie tussen links en rechts systeem-gebonden links opstelden, meekreeg.

Tachau's onderzoek onder provinciale partijpolitici (research uit 1964) staft de algemene, op het nationale niveau georiënteerde analyses van Karpat. In Adana bleek de greep van de oude RPP-garde op het partijapparaat zeer sterk te zijn. Men ziet duidelijk hoe in deze provincie de coalitie van de centrale regeringsbureaucratie en de politiek-economische gezagsdragers in de periferie door de

RPP in de praktijk werd gebracht. Sinds 1946 werd met de DP een heftige strijd gevoerd. Het opkomen van de 'new wealth' leidde tot aanzienlijke verschuivingen; de steun voor de RPP, die tot 1965 schommelde tussen 43 en 55 %, viel terug naar 35 %. Ayden, een tweede provincie, die door Tachau uitvoerig werd geanalyseerd, werd beheerst door de DP, later JP. De 'new wealth' is nog altijd in handen van de grootgrondbezitters. De schets bevestigt Karpat's suggestie omtrent de coalitieverbanden binnen de DP/JP. Het algemene perspectief is dat van een partij, die de agrarische have-not's naar zich toe heeft getrokken en vervolgens vele grootgrondbezitters heeft doen inzien dat hun belangen eerder bij een traditie-exploiterende dan bij een secularistische politieke partij liggen. Tegelijkertijd houden de entrepreneurs zich aan de DP/JP vast, bevreesd als zij zijn voor neigingen tot etatistisch socialisme.

Tachau neemt in de provinciale politieke systemen een spreiding van de macht over een toenemend aantal groepen waar. Dit groeiend pluralisme vormt een uitdaging voor de oude elites. Met Karpat noemt Tachau de sociale en economische ontwikkeling de basisfactor in de Turkse politiek. Maar hij erkent tevens de betekenis van het meerpartijstelsel (inclusief het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging!) voor de politieke vormgeving van dit sociaal pluralisme. 'Political engineering' kan een eigen bijdrage aan de spreiding van de macht leveren.

Waar men Karpat in zeker opzicht zou mogen betichten van sociaal-pluralistisch determinisme, zou men Weiker's 'Free Party determinisme' moeten aanvechten. Weiker klampt zich op een ietwat overdreven wijze vast aan het 99 dagen durende bestaan van de geautoriseerde oppositiepartij van Fethi Okyar. De Free Party werd opgericht in augustus 1930 en door Fethi in november van hetzelfde jaar ontbonden. Auctor intellectualis van de partij was in feite Kemal, die hiermee een weloverwogen poging deed een meerpartijstelsel van de grond te krijgen. Weiker noemt twee motieven die in Kemal's beslissing hebben meegepeeld. In de eerste plaats was hij van mening dat continue hardheid in de interne politiek contra-effectief zou kunnen zijn. Hij was dan ook reeds sinds maart 1929 bezig binnenlandse tegenstellingen op wat soepeler wijze tegemoet te treden. In de tweede plaats maakte Kemal zich ernstige zorgen over de economische stagnatie, die tengevolge van de internationale ontwikkelingen nog scherper vormen aannam.

De partij werd begin augustus aangekondigd, richtte zich via economische issues tegen de RPP en had twee weken na de officiële oprichting ongeveer 13.000 aanmeldingen voor het lidmaatschap. Weiker beschrijft en détail hoe de partij op een aantal punten meteen in moeilijkheden kwam. Ondanks de autorisatie door Ataturk bleken slechts weinigen in de Nationale Vergadering ervoor te voelen zich bij de FP aan te sluiten. Had Fethi ongeveer 30 à 60 zetels verwacht — het zijn er nooit meer dan 15 geworden. Begin september kwam de partij voor ernstige problemen te staan. 'Reactionnaire elementen', de verliezers van de Turkse Revolutie, gingen de partij ongevraagd steun verlenen. Een oppositiepartij, die men zich amper loyaler kon voorstellen, werd zo van den beginne af geconfronteerd met anti-systeem elementen. Hoewel Weiker zich voorzichtig uitdrukt erkent hij dat de bijdragen die uit RPP-kringen aan het creëren van de moeilijkheden zijn geleverd, niet onbelangrijk zijn geweest. Incidenten in Izmir toonden de bezorgdheid onder RPP-gezinde bureaucraten over de mogelijke institutionalisering van het oppositieverschijnsel.

De kortstondige parlementaire activiteit van de FP maakt duidelijk dat zij niet in staat was haar koers op lange-termijn-doeleinden af te stemmen. De enige mogelijkheid om niet tussen de anti-systeem-omgeving en de symbolisering van de Revolutie de RPP, beklemd te raken zou zijn geweest de RPP vooralsnog gerust te stellen en zich bij haar oppositie zeer gematigd op te stellen. De partijleiding was daartoe niet bij machte. Het gevolg was een te vroeg optredende polarisatie, die de onzekerheid van bepaalde RPP-officials over hun positie versterkte en bij de gemeenteverkiezingen van oktober tot vergaande intimidatie en fraude van RPP-kant leidde.

Weiker geeft niet precies aan waarom de FP reeds in november werd ontbonden. De reden hiervoor lijkt te vinden in de diepe kloof tussen de verwachtingen en de reële resultaten, welke een te grote schok voor de FP-leiding moet zijn geweest. De uiteindelijke ondergang van de partij moet, meer in het algemeen, geweten worden aan een gebrek aan politieke ervaring en een daarmee samenhangende miskennis van de kracht van de RPP. De diepere oorzaak voor het falen van de FP is dat een oppositiepartij niet past in een politiek systeem, waarin de tot dan toe enige partij weliswaar de nodige kracht heeft, maar toch nog altijd haar legitimering van buitenaf moet krijgen. In 1930 moest de RPP tenminste twee van Huntington's kenmerken van een institutie ontberen: adapterend vermogen en autonomie.

Er behoeft geen twijfel over te bestaan dat de FP-episode van invloed is geweest op de ontwikkelingen, die zich in de jaren '30 hebben voorgedaan. Weiker zou er evenwel goed aan gedaan hebben in een bepaalde fase een 'cut-off point' te introduceren. In zijn bespreking over de 'effects of the Free Party' lijkt hij het uiteindelijk meer te hebben over de politieke ontwikkeling in Turkije van 1930-1970 dan over de implicaties of zelfs maar de mogelijke gevolgen van de gebeurtenissen in 1930. Dat de befaamde inspectiereis van Ataturk door Anatolië (november 1930-februari 1931) nauw samenhang met het FP-fiasco staat wel vast. De instelling van een beperkt aantal 'lege' kiesdistricten ten behoeve van 'onafhankelijke afgevaardigden' (mei 1931) was zeer zeker een poging de uitwisseling van argumenten en contra-argumenten in de Nationale Vergadering te stimuleren. Maar ten aanzien van meer algemene ontwikkelingen moet men voorzichtig zijn. Wanneer Weiker de reorganisaties van de RPP in 1931 beschouwt als een direct gevolg van de ervaringen in 1930 en tevens de lancering van het Kemalisme in deze termen interpreteert, lijkt de keuze tussen 'post hoc' en 'post hoc ergo propter hoc' al vrij moeilijk. Naarmate wij verder voortschrijden, wordt enigerlei verband minder plausibel. 1946 is onvergelijkbaar met 1930; de connectie tussen de DP en de FP is te verwaarlozen.

Weiker meent dat het FP-experiment tot mislukken gedoemd was vanwege een onvoldoende mate van 'political tutelage'. Pas vanaf 1931 werd Turkije, onder de paternalistische leiding van Ataturk, in democratische richting gestuwd. Evenals Karpat stelt Weiker groot belang in de opkomst van een pluralistisch maatschappelijk patroon. Uiteindelijk moet de kracht van een meerpartijstelsel ontleend worden aan een adequaat niveau van sociale en economische differentiatie. In de voortschrijdende differentiatie sinds 1923 ligt dan ook de verklaring voor de toenemende integratie van de meerpartijdemocratie binnen het Turkse politieke systeem: 'The three attempts to establish or re-establish multiparty politics in Turkey, 1930, 1946 and 1960-1961, can be seen in a roughly linear relationship in that on each occasion it was more difficult than the pre-

vious time to return to non-democratic government, and that following each successive re-establishment of multi-party politics it was more secure than before' (blz. 292). Men merkt het ook aan de rol van de krijgsmacht. Het optreden van de krijgsmacht was in 1960 zeer direct; op 12-3-1971 ging zij niet verder dan het uitgeven van dreigende ultimata — een symptoom van de groeiende kracht van het meerpartijstelsel. Weiker gaat voorbij aan het feit dat de Turkse Republiek sinds haar oprichting in 1923 van een militair regime gevrijwaard was gebleven. Politieke ontwikkeling is een minder gepolijst proces dan Weiker suggereert.

Wij zien wederom dat sociale differentiatie als basisfactor naar voren komt, nu om de ontwikkelingsgang naar een meerpartijdemocratie te verklaren. Maar tegelijkertijd poneert Weiker dat 'tutelage' een belangrijke rol speelt bij het scheppen van voorwaarden voor structurele differentiatie. Wij vinden dus 'tutelage' → structurele differentiatie → veelpartijstelsel. Met deze constructie valt meer te doen dan met Karpat's eenzijdig-sociologische benadering. Maar men moet ook hier de teleologie van de ontwikkeling met de nodige reserves bekijken. Een voldoende voorwaarde voor meerpartijstelsels of andere vormen van democratie kan structurele differentiatie niet zijn. En dat is toch de suggestie, die ook door Weiker gewekt wordt.

Wij hebben onze bedenkingen over de theoretische aanpak in beide studies. Karpat overdrijft de betekenis van sociale factoren en onderschat de rol van politieke factoren, inclusief — *mirabile dictu* voor Turkije — politiek leiderschap. Het voornaamste bezwaar tegen Weiker's boek is dat een causaal verband tussen de FP-episode en de ontwikkelingen in Turkije nadien wordt geconstrueerd, dat de betekenis van het fiasco in 1930 overschat.

Toch geven de hier besproken studies een goed beeld van de ontwikkelingen in Turkije. Men mag spreken van een welkome bijdrage aan de reeks van voortreffelijke studies over Turkije.

P. G. Swanborn, Variabelen en hun meting, Een onderzoek naar de 'variante language' in de sociologie en naar de aard van de meting van variabelen. Meppel (Boom), 1973, -273 blz., z.p.

Dit tweede boek van de Utrechtse lector methoden en technieken (zie voor een bespreking van zijn eerste, *Aspecten van sociologisch onderzoek*, dit tijdschrift, 7 (1972), 382-3) heeft als doelstelling: 'de 'variabelentaal' waarin de sociologische onderzoeker gewend is te spreken, [te konfronteren] met enkele stromingen en ideeën uit de theoretische sociologie. Bovendien — om aan nieuwere inzichten over het meten in de gedragswetenschappen, inzichten die voornamelijk in de mathematische psychologie zijn ontwikkeld, in de sociologie een grotere bekendheid te geven' (blz. 9).

Het boek valt daarmee in twee gedeelten uiteen: 1 — de confrontatie met de traditionele theoretische categorieën als essentiële classificatie, holisme, typologie, interpretatieve benadering, en enkele meer recente (en op de onderzoeksproblemen geënte) theoretische categorieën als aggregatie, model-begrip en operationalisatie (hfdst. 1 t/m 7); 2 — de presentatie van de nieuwere inzichten over meten, data-matrix, en geometrische representatie (hfdst. 8, 9 en 10).

Dit laatste gedeelte lijdt aan een zekere onevenwichtigheid: terwijl het bedoeld is als introductie tot de methoden waarmee onderzoeksgegevens verwerkt worden

in het hedendaagse explorerende en toetsende onderzoek, wordt vrij veel kennis voorondersteld (zo wordt er vaak ingegaan op opvattingen van auteurs die niet of nauwelijks geïntroduceerd zijn), waarmee deze laatste drie hoofdstukken vaak een commentariërend karakter hebben. Daardoor gaat ook de systematiek verloren en is het vlees noch vis. Voor een bespreking van het werk van Coombs, Roskam, Bezembinder c.s. is het te verbrokken en ontbeert het een thema. Op blz. 149 wordt bijvoorbeeld iets gezegd over het Bradley-Terry-Luce model. Wat er staat is niet onjuist te noemen. Maar de lezer die 'grotere bekendheid wil verkrijgen met de nieuwere inzichten' zal er niet wijzer van worden. Daarmee vervalt het tot een 'épater le bourgeois'.

De algemene lijn van dit tweede deel is deze: meten is het representeren van gegevens in een getallenstelsel. De gegevens zijn verzameld middels (of getransformeerd tot, dat blijft onbeslist) een formeel model. Via een bespreking van criteria voor en beoordeling van de representatie (representatiestelling, uniciteit, betekenis = toelaatbare transformaties), komt het tot een uiteenzetting over meetniveau's aan de hand van Stevens en Coombs. Daarna wordt de data-matrix behandeld; enerzijds naar de vorm van de matrix, anderzijds naar de aard van de er in uitgedrukte gegevens. Dit bij elkaar vormt het opstapje naar die analyse-technieken die een geometrische representatie van de data realiseren. Een van de belangrijkste problemen, de empirische interpretatie van de gerealiseerde data-reductie, komt slechts terzijde en onuitgewerkt aan de orde. Dat is wel een gemis: als schr. inderdaad vol wil houden dat meten is het representeren in een numeriek stelsel, dan moet hij ook de weg aangeven om als het ware weer 'terug' te gaan naar het empirisch bereik. Al met al blijft er van dit, technische, tweede deel een ietwat verbrokkelde indruk achter.

De eerste hoofdstukken geven een verantwoording van de onderzoeksmethoden: De moderne wetenschapsbeoefening volgt Galileï in plaats van Aristoteles: zij konstrueert samenhangen tussen eigenschappen van objecten, maar zoekt niet naar de essentiële classificatie van objecten. Het gaat om de verdeling van een heden (objecten) in de ruimte van kenmerken (eigenschappen) (blz. 17). De eenheden blijken in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek veelal individuen te zijn; de kenmerken zijn achtergrondvariabelen, attitudes, gedragingen en omgevingskenmerken.

De vraag in hoeverre het inherent is aan de sociologie, individuen als eenheden op te vatten (i.p.v. sociale groepen bijvoorbeeld), wordt behandeld onder het hoofd 'holisme en individualisme' (hfdst. 2). Het blijkt hier uitsluitend om een min of meer geclausuleerde verdediging van het methodologisch individualisme te gaan: *beschrijvend*, als het gaat om de toerekening van kenmerken (aan individuen, paren individuen, konteksten, kollektiviteiten), *verklarend*, als het gaat om de reductie van sociologie op psychologie. Het zal een holist niet overtuigen: voor hem is de ontologie in het geding.

Wel maakt Swanborn aannemelijk dat de toerekening van kenmerken resultante is van het verklarende kader waarbinnen deze kenmerken figureren, en niet resultante is van het proces waarlangs de beschrijving van het kenmerk tot stand komt (bv. aggregatie). De konsekwentie hiervan, nl. dat daarmee een vaste indeling van kenmerken onmogelijk wordt, komt niet ter sprake.

Dit heeft invloed op de dwingendheid van de argumentatie in hoofdstuk 3 (typologische stromingen). Uiteraard wil schr. hier aantonen dat Hempel's opvatting over typologie als specimen van begripsvorming de traditionele benaderingen